

Вважаю, нам, українцям, є чого повчитися у великого народу дійсно великої держави.

І я, громадянка України, не уповноважена ніким, хіба що пам'яттю та совістю, ще раз привселюдно хочу висловити свою глибоку подяку і вдячність американському народові.

*Людмила СТЕЛЬМАХ, журналіст, літератор,
віце-президент Фонду Михайла і Ярослава Стельмахів.*

20—21 березня 2008 р.

Фото Андрія НЕСТЕРЕНКА, Миколи ЛАЗАРЕНКА

ПОВСТАННЯ АВТОХТОНІВ?

Проект «Великі українці» показав неочікувано оптимістичний результат — національна ідея працює

Нещодавно, беручи участь у одній із освітніх програм Євросоюзу, довелося побувати в Польщі. Один із аспектів цієї програми — питання, як у країнах Центральної і Східної Європи інтерпретують своїх національних героїв і, власне, за якими критеріями визначають, хто з тих чи інших діячів є таким. Коли спілкувався з білоруськими колегами, запитав, кого вони зараз намагаються зробити своїми національними героями. Адаже це певним чином визначає їхню ідентичність. Мені відповіли: є певні спроби представити таким Тадеуша Костюшка, хоча зі сприйняттям даної постаті не все однозначно. А й справді, «герой двох континентів» до білорусів мав

віддалене відношення. Хіба що народився на білоруській етнічній території, неподалік містечка Коссово. Але й дана версія щодо цього місця його народження викликає сумніви. А так Т. Костюшко жив на українській етнічній території, навчався в Польщі, Франції, воював за незалежність США та Польщі, був ув'язнений у Росії, помер у Швейцарії. «Але хто зараз для білорусів герой №1?» — допитувався я. Мені пояснили, що в країні пропаганда звертає увагу переважно на радянський період. А найбільшим «великим білорусом» є Петро Машеров, комуністичний лідер брежневського періоду. Тому можна констатувати: сучасна білоруська ідентичність — це переважно ідентичність радянська.

Україна, на щастя, — не Білорусь. І це продемонстрував проект «Великі українці», незважаючи на всі його мінуси. Він показав, що українці мають достатньо розвинуту національну свідомість, а їхня ідентичність є переважно українською національною ідентичністю. Схоже, ця демонстрація відбулася всупереч бажанню організаторів проекту. Таке собі очікуване повстання автохтонів.

МАНІПУЛЯЦІЯ

Те, що проект «Великі українці» відверто позиціонувався як шоу, було зрозуміло з самого початку. Не звертатимемо увагу на численні неточності, які прозвучали під час передач проекту «Великі українці». Навіть Д. Табачник (тут треба віддати належне йому як історику) кілька разів звертав увагу на деякі з них у передачі, яка була в ефірі в ніч з 11 на 12 квітня. При бажанні можна було б назвати й інші. Та можна закрити на них очі, списати їх на недостатню компетентність авторів даного проекту чи навіть на неухважність.

Проте були речі, які важко на це списати. Маю на увазі «помилки ідейного плану», а також свідоме вип'ячування тих

чи інших моментів при характеристиці окремих персонажів. Певно, чи не найбільш шокуючим було представлення В. Леніна як ідеолога й провідника українізації в радянській Україні 20-х років ХХ століття. Коментарів, думаю, не потрібно. Або, наприклад, заява, що В. Лобановський зробив футбол українською національною ідеєю. Залишається лише розвести руками: чого варті українці як нація, коли для них футбол є національною ідеєю, а В. Лобановський — національним ідеологом? Про інші «ідейні ляпи» говорити не буду. Їх вистачало. Думаю, не були вони такими вже й випадковими.

Незважаючи на комерційність, проект «Великі українці», схоже, мав на меті конкретні маніпуляційні завдання. В принципі, нічого тут дивного немає, більшість інформаційних повідомлень (якщо не всі!) включають маніпуляційний аспект. Комунікація в певному сенсі є маніпуляцією. До цього треба ставитися з розумінням. Інше питання, на що зорієнтована ця маніпуляція — на конструктив чи на деструктив.

Отже, спробуємо в цьому розібратися.

Ще на першій передачі циклу «Великі українці» було поставлене запитання, чи мають бути якісь критерії, за якими можна визначити, хто є великим українцем, а хто — ні. Нерідко відповідь на запитання залежить від того, як його поставити. А ще краще — коли запропонувати варіанти відповідей. Ведучий так поставив запитання і запропонував такі варіанти відповідей, які виявилися неприйнятними для аудиторії. Це було нескладно передбачити. У результаті доступ до клубу «великих українців» був відкритий усім, у т. ч. не лише людям, які не ідентифікували себе як українців, а й відвертим українофобам.

Показовим був підбір старійшин-експертів, котрі суттєво впливали на аудиторію, орієнтували її на певні уподобання. Серед них не знайшлося місця жодному етнологу. Взагалі, науковці-гуманітарії виявилися серед старійшин на маргінесі. Проте домінували діючі політики. І представляли вони переважно ті

сили, які не відзначалися особливою любов'ю до української національної ідеї. Зрозуміло, куди ці люди «вели» глядачів.

Варто також звернути увагу, які теми спеціально вип'ячувалися під час дискусій старійшин. На першій передачі багато говорилося про М. Булгакова й В. Леніна — людей, яких дуже важко назвати «великими українцями». На другій передачі фактично топ-темою знову виявилось обговорення особи більшовицького вождя. Якби цього не було, сумнівно, що «вічно живий Ілліч» ввійшов би в сотню «великих українців» і мав би серед них такий високий рейтинг. Те саме стосується й М. Булгакова.

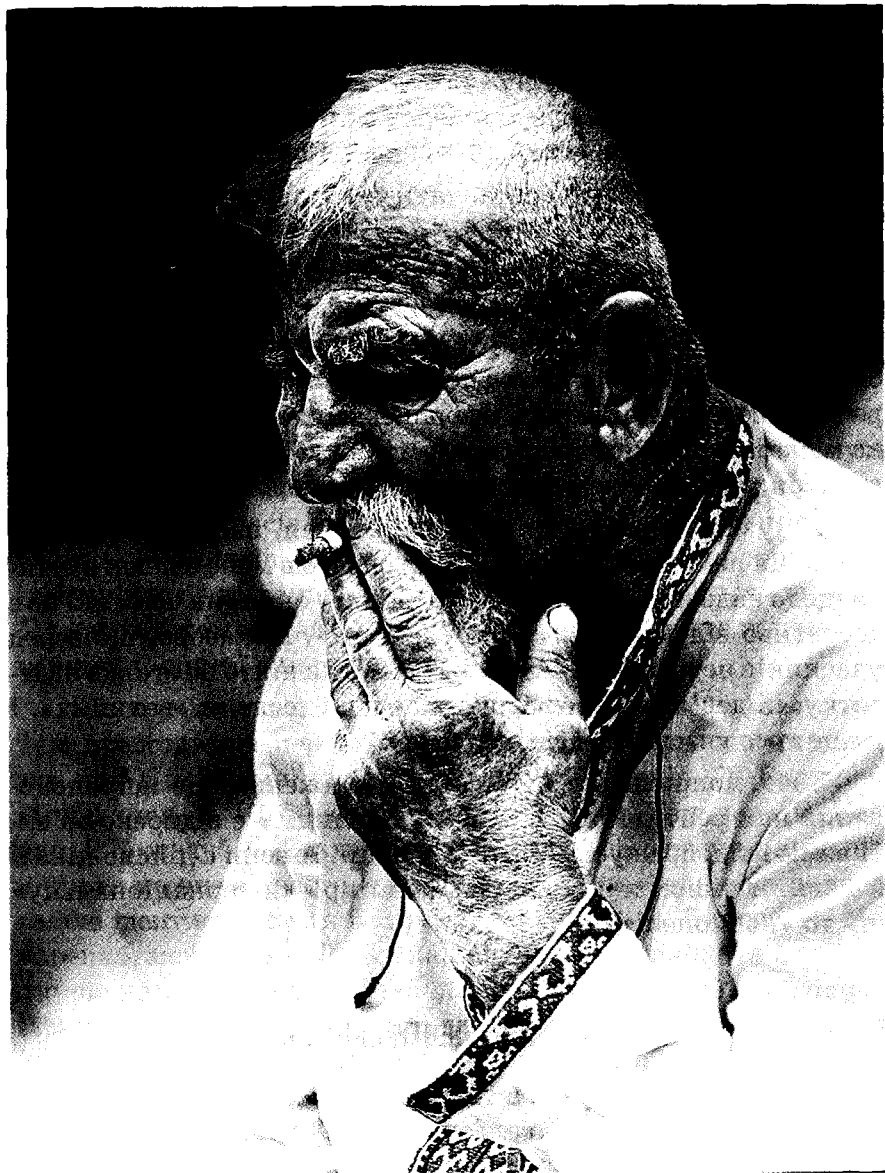
При бажанні можна говорити й про інші маніпулятивні моменти. Але наведених прикладів досить, щоб зрозуміти: проект працював не на українську ідентичність, а на її розмивання. Правда, «Великі українці» тут аж ніяк не є винятком. На це працює абсолютна більшість ніби українських телеканалів, радіостанцій, інших засобів масової інформації.

ПІДРАХУНОК ГОЛОСІВ

Щодо точності й коректності підрахунку голосів у проекті «Великі українці» є чимало питань.

Почнімо з коректності. Голосування здійснювалося кількома лініями. Можна було проголосувати в мережі інтернет. Причому з одного комп'ютера подати скільки хочеш голосів — достатньо було лише заповнити невелику анкетку. Можна було зателефонувати або відіслати СМСку з мобільника. Правда, за гроші. І, нарешті, проголосувати з допомогою відповідного бюлетеня у відділеннях ОТП-банку чи в деяких спеціальних місцях.

Така система голосування давала змогу накручувати голоси за допомогою різних способів. Пам'ятаю, як у одній інформаційній програмі «Інтера» повідомлялося, що на підприємстві «Азовсталь» робітникам роздали бюлетені для голосуван-



«Характер»

ня в рамках проекту «Великі українці». За кого вони голосували, здогадатися не важко. І ось В. Бойко, який контролює «Азовсталь», опинився серед сотні «великих українців». Залишається лише дивуватися, чому це інші олігархи не влаштували голосування за себе. А могли б. Елементарно!

Та, певно, не варто виставляти тут якісь претензії. Проект же комерційний!

Проте можна було б зробити прозорішим підрахунок голосів. Ми так і не знаємо, скільки голосів і якого типу були віддані за того чи іншого «великого українця». А ця інформація становила б чималий інтерес. Ми також не знаємо, яким чином визначався рейтинг великих українців. Оприлюднений він був лише за кілька місяців після завершення голосування. Та й то не повною мірою. Ми, зокрема, не знаємо рейтинг осіб першої десятки.

Тому закономірно виникає запитання, наскільки тут все чесно, чи немає фальсифікацій. Особисто в мене є певні сумніви щодо надзвичайно високого рейтингу окремих осіб, які не є достатньо відомими й «розкрученими». Показово, що серед учасників передачі в ніч з 11 на 12 квітня ніхто не вгадав ні десятку, ні дев'ятку, ні вісімку із першої десятки «великих». І лише троє учасників вгадали сімку.

Хоча, попри це все, складається враження, що запропонований нам рейтинг ста «великих українців» є відносно об'єктивним і відображує реальні тенденції. А вони є дійсно цікаві й певним чином ламають уявлення про «інтернаціональну» (чи то «космополітичну») Україну.

ЗМАГАННЯ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Під час передачі в ніч з 11 на 12 квітня Т. Чорновіл кілька разів звертав увагу, що, голосуючи за С. Бандеру, люди голосували за міф. Це дійсно так. Але це стосується й багатьох інших «великих українців». Люди переважно брали до уваги не

стільки реальні діяння тих чи інших осіб, а міфи, створені про них. І в цьому нічого поганого немає. Міф і в минулі, й у теперішні часи залишається ефективним комунікативним засобом. Завдяки міфам зберігається етнічна пам'ять, пропонуються певні орієнтири поведінки. Зрештою, міфи є важливими чинниками формування етнічних ідентичностей та їхніми символами. Тому цікаво, за які міфи проголосували українці.

Аналізуючи результати, приходиш до висновку, що тут ішлося про змагання трьох ідентичностей — української національної, радянської та «космополітичної» із сильним російським душком.

Можна було сподіватися, що радянська ідентичність й близька до неї «космополітично-проросійська» матимуть сильні позиції. Адже на них працювали десятиліття радянської влади, за часів якої народилася й зростала більшість нинішніх українців. Щодо «космополітично-проросійської» ідентичності, то на неї зараз успішно працює більшість засобів масової комунікації в нинішній Україні. Та все ж позиції і першої, й другої виявилися доволі хиткими.

Щодо радянської ідентичності, то вона в списку «великих» була представлена переважно військовими й державними діячами, що, в принципі, зрозуміло. Це — В. Ленін, Л. Брежнев, М. Хрущов, В. Щербицький, М. Ватутін, О. Кошовий, С. Ковпак, І. Кожедуб, О. Стаханов. З певними застереженнями до цієї когорти можна віднести «невідомого солдата» (адже з ним переважно ідентифікується Велика Вітчизняна), Л. Викова, А. Макаренка, можливо — В. Бойка, ще кількох вчених (та й то з великою натяжкою). Ну і, звичайно, П. Симоненка. Радянська ідентичність у сотні «великих українців» набирає 15, від сили 20 відсотків своїх представників. Цікаво, що вона має мізерне представництво серед письменників та діячів культури, котрі відіграють велику роль у формуванні ідентичностей. Якщо врахувати, що ніхто з «радянських» не опинився в першій десятці, а їхній рейтинг загалом не є високим, то приходиш до висновку,

що радянська ідеологія не дуже запала в душі українців. Цим ми відрізняємося й від братніх білорусів, і від росіян. За великим рахунком, ми не маємо своїх першорядних радянських героїв. А найбільш рейтинговим радянським «великим українцем» є В. Ленін (аж 23-тє місце в рейтингу).

Набагато кращі позиції «космополітично-проросійської» ідентичності. Дана ідентичність спирається як на росіян, так і на російськомовних, які становлять значний відсоток населення сучасної України. Загалом дещо складно визначити, кого віднести до даної ідентичності. З одного боку, вона є близькою до ідентичності радянської, з іншого — до ідентичності української. Тому її межі розмиті, нечіткі.

Ця ідентичність має своє представництво в першій десятці. Її репрезентантами можна вважати М. Амосова, В. Лобановського... Вона виявилася абсолютно домінантною серед спортсменів, що ввійшли в сотню «великих», досить сильною виявилася її представництво серед вчених. Але ця ідентичність погано представлена серед письменників (М. Булгаков, частково М. Гоголь), акторів і музикантів (М. Гринько, частково С. Ротару й А. Солов'яненко), політиків і державних діячів (В. Янукович, Н. Махно, частково П. Скоропадський). Таке слабке представництво в сферах, які мають першорядне значення для формування ідентичностей, свідчить, що дана ідентичність не є достатньо впливовою. Принаймні не настільки, як це подається в засобах масової комунікації.

За нашими підрахунками, «космополітично-проросійська» ідентичність була представлена під час голосування в цьому проекті мінімально 25 відсотками, максимально — 30-ма. Разом із радянською ідентичністю вони становлять від 40 до 50 відсотків. Звичайно, ці підрахунки дуже й дуже відносні. Однак...

Тепер погляньмо, як представлена українська національна ідентичність. Вона абсолютно домінує на рівні першого десятка. До неї однозначно відносимо Т. Шевченка, І. Франка, Лесю Ук-

раїнку, Б. Хмельницького, Г. Сковороду. Незважаючи на їхню певну «розкрутку» за радянських часів, вони однозначно сприймаються як символи українства. До цього ж десятка ввійшли нові українські персони-символи — С. Бандера й В. Чорновіл, котрі пов'язуються з національно-визвольною боротьбою українців. У певному сенсі символом українства (хай і не таким вираженим) є Ярослав Мудрий. Тобто в першому десятку рівень підтримки української ідентичності становить 70—80%. Приблизно така сама картина в другому десятку. Тобто найбільш рейтинговими виявилися особи, які в свідомості українців репрезентували українську ідею. Загалом же таких у списку «ста великих» близько 50%, а з певними застереженнями їхня кількість сягатиме 60%. При цьому особи, які чітко презентують українську ідентичність, абсолютно домінують серед діячів культури і мистецтва, письменників, також переважають серед державних діячів, політиків. Непогано вони представлені й серед науковців. А це якраз ті сфери, від яких передусім залежить формування ідентичностей. Цікаво, що, наприклад, серед співаків у списку «ста великих» немає розкручених поп-дів, які співають російську попсу, і навіть «усенародно любимої» Верки Сердючки. Зате, наприклад, є не така вже й відома Р. Кириченко, яка фактично запам'яталася лише однією українською піснею. Може, після цього хоч трохи задумуються керівники наших «телевізійних кінобудок» та різні попсові ефемки, яку музику пускати в ефір. Утім, маю великі з цього приводу сумніви.

ДЕЯКІ ВИСНОВКИ

Нація — це постійний плебісцит. «Великі українці» теж були плебісцитом. Вони, незважаючи на всі маніпуляції цього проекту, на окупованість українського інформаційного простору та інші речі, довели, що є нацією, яка має достатньо розвинуту національну свідомість. Цей проект також показав,

що ні радянська, ні «космополітично-проросійська» ідентичність не мають серйозних перспектив в незалежній Україні. Єдина ідентичність, на основі якої можна будувати державу та її ідеологію, є все-таки ідентичність українська. Словом, національна ідея працює.

Петро КРАЛЮК

15 квітня 2008 р.

Фото Олега РАСПОПІНА

ПРО БАТЬКІВЩИНУ «ЖИРАФІВ»

Складне «одужання» української журналістики

Журналістика може й повинна виробляти цінності, хоч би як недовірливо сприймалася ця теза.

Українське суспільство, яке на виході від посттоталітарного стану заявило про свої амбіції стати демократичним, дуже потребує якісної роботи журналістики: хірургічної — щоб відсікати минуле, і гомеопатичної — щоб «лікувати». Але аби здійснювати такі «процедури», журналістам потрібно пройти моральний тренінг. Бо голови багатьох, так само як і наш національний інформаційний простір — засмічені величезними нашаруваннями, з одного боку — залишками радянської пропаганди, а з другого — новітнім інформаційним тріском, попсою, несмаком.

Можна дослідити цілий великий шлях від 5 травня (День радянської журналістики) до 6 червня (День української жур-